IOSIF CAMARĂ

CELE MAI VECHI PSALTIRI ROMÂNEȘTI ȘI REDACȚIILE PSALTIRII SLAVONE*

1. Primele Psaltiri românești, între care se numără cel mai vechi text scris în limba română (Psaltirea Hurmuzaki), s-au bucurat de o atenție specială în filologia românească din ultimul veac. În bună măsură, ceea ce se știe azi despre sursele și filiația acestora se datorează cercetărilor întreprinse de Alexandru Mareș, care a rezolvat probleme ce altădată păreau insurmontabile și a ajuns la rezultate, în unele puncte, cu caracter definitiv. Cu toate acestea, unele dificultăți pe care studierea Psaltirilor le ridică au rămas încă nerezolvate. Nu deținem informații despre data traducerii Psaltirii în limba română, avem o imagine neclară asupra surselor slavone folosite și doar ipoteze cu privire la împrejurările culturale care au determinat traducerea și difuzarea acestor versiuni. În ultimele decenii, cercetătoarea Catherine MacRobert și-a dedicat eforturile studierii redacțiilor Psaltirii slavone, ajungând la rezultate care pot face lumină și în problema surselor Psaltirilor românești.

Contribuțiile lui Alexandru Mareș și ale Catherinei MacRobert ne-au permis să reluăm problema izvoarelor acestor texte într-o comunicare din 2019[1]. Ulterior, în cadrul proiectului roPsalt[2], am desfășurat câteva călătorii de studiu care ne-au oferit accesul la fonduri de manuscrise din Bulgaria, Serbia medievală și Muntele Athos, descoperind informații noi în această problemă. Vom prezenta, în continuare, câteva din rezultatele la care am ajuns.

2. Filiația Psaltirilor românești din secolul al XVI-lea este bine cunoscută azi datorită cercetărilor lui Alexandru Mareș (1982), care a studiat raporturile dintre versiuni și a propus două variante de *stemma codicum*. Știm, prin urmare, că Psaltirile românești descind dintr-o unică traducere, efectuată după un original slavon. Versiunea primitivă a fost trecută prin revizii succesive, din care au rezultat versiunile conservate în secolul al XVI-lea. Trăsăturile redacționale diferite permit distingerea a două grupuri de versiuni: grupul A, care cuprinde Psaltirea Hurmuzaki, Psaltirea Voronețeană și psalmii din Molitvenicul coresian, respectiv grupul B, care include Psaltirea Scheiană, Psaltirea Ciobanu (moldovenească), Psaltirea românească din 1570, Psaltirea slavo-română din 1577, Psaltirea slavo-română din 1589 (aflată în

* This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-2939, within PNCDI III.

1 *Din nou despre sursa slavonă a celor mai vechi Psaltiri românești, Al 19-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică: Româna în context romanic*, Universitatea din București, București, 22–23 noiembrie 2019.

2 Proiectul *O reevaluare a psaltirilor românești din secolul al XVI-lea. Corpus aliniat și studii comparative* (roPsalt), desfășurat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași sub conducerea Anei-Maria Gînsac.

Caietele Sextil Puşcariu, V, 2021, Cluj-Napoca, p. 72–81 / DOI: 10.33993/csp.2021.5.69.78

relație și cu grupul A), Psaltirea Săulescu (azi pierdută) și fragmentul Iorga (vezi Mareș 1982).

Sursele folosite în traducerea și revizia Psaltirilor din secolul al XVI-lea l-au preocupat pe Alexandru Mareș, care abordează această problemă cu prilejul studierii filiației textelor, dar îi consacră și un studiu special în 1982 (republicat în 2005), singura examinare amănunțită a acestei probleme. După Mareș (2005, p. 276–277), unicul rezultat pozitiv al cercetărilor precedente este informația că traducerea s-a făcut din slavonă. Examinând opiniile anterioare, cercetătorul amintit demonstrează că Psaltirile slavone nu concordă de obicei cu versiunile românești intercalate, respingând ipoteza derivării textului românesc din cel slavon alăturat.

Pe urmele lui I. A. Candrea, Psaltirile românești au fost comparate de obicei cu ms. B.A.R. 205 (Psaltirea lui Branko Mladenović), un manuscris din 1346 care conservă comentariul la Psaltire atribuit Sfântului Athanasie cel Mare. Alexandru Mareș (2005, p. 278) examinează raporturile textuale complicate dintre manuscrisul sârbesc și versiunile românești, aducând probe în sprijinul acestei relații, dar semnalând și divergențe notabile. Domnia sa mai observă că trăsăturile redacționale ale Psaltirii din 1346 nu se regăsesc în celelalte manuscrise slavone de la BAR și, pe baza bibliografiei, conclude că versiunea Mladenović aparține noii redacții athonite, redacție care a suferit în continuare modificări.

Despre Psaltirea Hurmuzaki, Mareș (2005, p. 279) afirmă că este o „prelucrare destul de liberă" a vechii traduceri și încearcă să găsească informații despre sursa folosită la revizie. Cercetătorul (1982, p. 221–223; 2005, 279–280) relevă o serie de concordanțe ale Psaltirii Hurmuzaki cu mai multe versiuni slavone: Psaltirea Mladenović (1346), Psaltirea de la Praga (1359), Psaltirea de la Paris (1380), Psaltirea de la Viena (1463), Psaltirea de la Bologna (sec. al XIII-lea) și Psaltirea de la Sinai (sec. al XI-lea). Totodată, găsește un indiciu privind folosirea unei Psaltiri comentate: titlul Ps. 110 (*Lăudăm Domnulu cel viu*) reprezintă tâlcuirea interjecției *Alliluia* așa cum apare ea în Psaltirea de la Viena: *Alliluiě se tl'kuet se ubo hv(a)la živomu B(og)u*. Autorul conclude că Psaltirea folosită la revizia PH este o versiune foarte veche, bine individualizată, „înmănunchind, deopotrivă, trăsături ale vechi și noii redacții [i.e. athonite]", chiar dacă mărturisește că nu dispune de date privind clasificarea redacțională a tuturor acestor Psaltiri (Mareș 1982, p. 223; 2005, p. 279–280).

Pe baza acestor rezultate, Mareș (2005, p. 278–279) propune două ipoteze: 1. traducerea românească se întemeiază pe o versiune slavonă intermediară între noua redacție reprezentată de Psaltirea Mladenović și versiunile din secolul al XVI-lea; 2. traducerea românească a fost realizată după o Psaltire înrudită cu Psaltirea Mladenović; ulterior, textul românesc a fost folosit la alcătuirea unei Psaltiri bilingve, moment în care scribul a remaniat vechea traducere, eliminând o parte din trăsăturile redacționale specifice ms. 205 și punându-l în acord cu textul slavon paralel. Mareș înclină spre această din urmă ipoteză, bazându-se pe faptul că nu se cunoaște o versiune slavonă care să reunească toate particularitățile redacționale prezente în versiunile românești.

Cercetările lui Alexandru Mareş au relevat concordanţe între Psaltirile româneşti şi Psaltiri slavone din epoci diferite: o serie de Psaltiri foarte vechi, Psaltirea Mladenović şi Psaltirile slavone din sec. al XVI-lea. În lipsa unor informaţii sigure despre sursele traducerii şi ale reviziei, cercetarea în această direcţie nu a mai avansat după studiile semnate de Mareş.

3. Cunoaşterea redacţiilor cărora le aparţin Psaltirile slavone înrudite cu cele româneşti este un prim pas în rezolvarea problemei surselor.

În spaţiul slav au existat mai multe traduceri şi revizii ale Psaltirii. Redacţia I (*arhaică*) a Psaltirii are la bază traducerea făcută de sfinţii Chiril şi Metodie (sec. al IX-lea), cunoscută prin texte ca Psaltirea glagolitică de la Sinai. Redacţia a II-a datează de pe la începutul sec. al XI-lea, fiind cunoscută şi sub numele de *simeonică*, din motivul că a apărut în vremea Primului Ţarat Bulgar, sau *rusească*, deoarece este atestată, în primele secole, de obicei în manuscrise est-slave. Redacţia a III-a, numită şi *athonită*, reprezintă revizia Psaltirii efectuată în Muntele Athos la începutul secolului al XIV-lea. Aceleiaşi iniţiative de corectare a cărţilor bisericeşti i se datorează alte două redacţii: redacţia a IV-a, care va fi inclusă în Biblia lui Ghenadie la sfârşitul sec. al XV-lea şi, prin aceasta, în Biblia de la Ostrog (1581), devenind textul standard al Psaltirii slavone, precum şi redacţia a V-a, reprezentată doar de Psaltirea Norov. Alături de aceste redacţii există comentariul la Psaltire atribuit sfântului Athanasie cel Mare, aflat în relaţie cu redacţia I, şi comentariul lui Teodoret al Cirului, contemporan cu redacţia a II-a (vezi pe larg MacRobert 1998).

Pe baza contribuţiilor Catherinei MacRobert (e.g. 1995), constatăm că toate Psaltirile slavone identificate de Mareş ca având concordanţe cu Psaltirea Hurmuzaki aparţin redacţiei arhaice (incluzând aici şi comentariul athanasian): Psaltirea de la Praga, Psaltirea de la Paris, Psaltirea de la Viena, Psaltirea de la Bologna şi Psaltirea de la Sinai.

Revizia athonită a textelor biblice şi liturgice, realizată în Muntele Athos la începutul secolului al XIV-lea, a atins toate Psaltirile din redacţiile anterioare. Problema distingerii manuscriselor din noua redacţie i-a preocupat pe cercetătorii din ultimul secol, care au extras din manuscrise lecţiuni menite să ajute la clasificarea textelor. MacRobert (1995) consacră un studiu acestei noi redacţii şi analizează lista de particularităţi alcătuită de E. V. Češko, propunând o listă nouă de trăsături şi o clasificare a manuscriselor pe baza acestora. Cum arată cercetătoarea britanică, redacţia athonită este cel mai bine reprezentată de manuscrise ca Psaltirea ms. 34 de la Universitatea din Belgrad şi Psaltirea Karadimov (MacRobert 1995, p. 201). De multe ori însă manuscrisele reprezintă compilaţii, copiştii Psaltirilor făcând o selecţie între lecţiuni pre-athonite şi athonite; există şi cazuri, cum e Psaltirea de la Peć, în care un text pre-athonit primeşte o corectură athonită, îndreptările din text fiind valoroase pentru cunoaşterea noii redacţii; uneori revizia athonită nu aduce inovaţii, ci se întemeiază pe tradiţiile anterioare (vezi MacRobert 1995, *passim*).

Psaltirea Mladenović a fost considerată (vezi Mareş 2005, p. 278) o reprezentantă a noii redacţii athonite. În realitate, cum demonstrează MacRobert (1995, p. 201), această Psaltire prezintă un conservatorism semnificativ, trăsăturile sale athonite

fiind mai puține decât s-ar crede. Acest lucru are consecințe importante în problema surselor Psaltirilor românești: ceea ce era considerat athonit în Psaltirea Mladenović poate veni din redacțiile anterioare. Deosebirile pe care Psaltirile slavone din sec. al XVI-lea le prezintă față de ms. 205 au fost considerate revizii post-athonite, însă ele pot fi de fapt athonite tipice.

Diferențele dintre noua redacție athonită și versiunile anterioare nu sunt întotdeauna relevante pentru traducerile românești: revizia athonită vine uneori cu înnoiri la nivel grafic, fonetic sau morfologic, iar alteori aduce nuanțe semantice, fapte care nu se reflectă în textul românesc sau sunt greu de luat ca probe în stabilirea sursei. Există însă cazuri când prezența a două redacții distincte ale Psaltirii slavone este evidentă în textele românești. În cele ce urmează vom urmări câteva diferențe relevate de Češko, pe baza tabelului prezentat de MacRobert (1995, p. 197–200)[3], confruntându-le cu lecțiunile din Psaltirile românești.

Ps.	**Varianta athonită**		**Variante pre-athonite**		**Psaltirile românești**	
48:8	слава ѥго	Mun., Kar., UB34, Ox., Mih., Buc., Peć *cor.*	слава домоу его	Pog., Bon., Sin., Rad., Deč., S6	*slava caseei lui*	PH
					slava lui/sa	PS, PM, CP, CP1, CP2,

Grupul B dă varianta athonită, iar grupul A, reprezentat aici doar de PH, dă o opțiune pre-athonită rară, aflată în Psaltiri din redacțiile I și a II-a.

Ps.	**Varianta athonită**		**Variante pre-athonite**		**Psaltirile românești**	
49:22	сїа	Mun., Kar., UB34., Ox., Mih., Peć *cor.*	си	Pog., Sin., Buc.	*toți*	PH
			вси	Bon., Rad., Deč., S8, Plj., S6, Bel.[4]	*(a)ceastea*	PS, PM, CP, CP1, CP2

Traducerea prezentă în grupul B se poate explica atât prin varianta athonită, cât și prin prima variantă pre-athonită. În schimb, traducerea *toți* din PH se explică numai prin varianta pre-athonită din câteva Psaltiri arhaice și simeonice.

---

[3] Dăm siglele după MacRobert (1995, p. 196–197). Manuscrise din redacția athonită: Mun. = Psaltirea de la München (sec. al XIV-lea); Kar. = Psaltirea Karadimov (înc. sec. al XIV-lea); UB34 = Psaltirea ms. 34 de la Biblioteca Universității din Belgrad (sec. al XIV-lea); Ox. = Psaltirea de la Oxford (sf. sec. al XIV-lea); Mih. = Psaltirea Mihanovićev (a doua jum. a sec. al XIII-lea); Buc. = Psaltirea Mladenović; Peć = Psaltirea ms. 68 de la Patriarhia din Peć (cu numeroase corecturi athonite).

[4] Lista Češko reprodusă de MacRobert (p. 199) semnalează o lacună în acest verset din Bel.; consultând fragmentul ms. 331 păstrat la Muzeul Bisericii Ortodoxe Sârbe din Belgrad, am constatat că doar primele 6 rânduri de pe filă sunt afectate de deteriorarea pergamentului, pasajul care ne interesează fiind intact, așa încât am completat lista.

Ps.	**Varianta athonită**		**Varianta pre-athonită**		**Psaltirile românești**	
48:8	не оу щед'ри	Mun., Kar., UB34, Ox., Mih., Peć *cor.*	не помилоуи	Pog., Bon., Sin., Rad., Deč., S8., Plj., Bel., S6, Buc.	*nu cruța* *nu milui*	PH PS, PM, CP, CP1, CP2

Acest pasaj prezintă o situație diferită: PH dă varianta athonită, în vreme ce grupul B dă varianta pre-athonită. Soluția cea mai facilă este să admitem că asemenea opțiuni pre-athonite prezente în grupul B vin din originalul slavon al traducerii, în vreme ce opțiunea *nu cruța* din PH s-ar putea datora ultimei revizii, care a eliminat o parte din trăsăturile pre-athonite.

Cele mai caracteristice trăsături ale redacției athonite sunt, după MacRobert (1995: 203), inovațiile din Ps. 85:15 și 102:8. Cercetătoarea arată că în aceste pasaje revizia athonită dă sintagma дльготрьпѣливь и многомлт□ивь, corespunzând vechii opțiuni тръпѣлївь и прѣмлт□вь din Psaltiri mai vechi (e.g. Bon., Pog. etc.). Varianta athonită se găsește, desigur, și în versiunile slavone din sec. al XVI-lea (e.g. CP1). În ambele pasaje, Psaltirile românești din grupul B reflectă lecțiunea athonită: *în lungu rebdătoru și mult milostiv*. PH dă o variantă hibridă în Ps. 85, al doilea element al secvenței venind din redacțiile mai vechi: *în-lungu-răbdetoriu și prea milostiv*. Nu am identificat nicio Psaltire slavonă care să conțină această sintagmă hibridă, existând posibilitatea ca ea să se datoreze revizorului, care în acest pasaj a întâlnit lecțiunea pre-athonită și a înlocuit primul element.

Lista alcătuită de Češko se bazează în special pe prima parte a Psaltirii, care adesea este deteriorată, ceea ce face ca gruparea manuscriselor să nu fie foarte exactă. Încercând să rezolve această problemă, MacRobert (1995: 203) se oprește asupra Ps. 77, care prezintă două avantaje: este un psalm bine păstrat, aflându-se în partea de mijloc a manuscriselor, și a suferit un număr mare de modificări în revizia athonită: în cele 72 de versete ale psalmului, MacRobert identifică 80 de diferențe între redacția athonită și cele anterioare.

Vom urmări, în continuare, câteva diferențe notabile din psalmul 77 care se regăsesc în Psaltirile românești.

Ps.	**Varianta athonită**		**Varianta pre-athonită**		**Psaltirile românești**	
77:3, 5	елика	Mun., Kar., UB34, Ox., Mih., Buc.	елико	Pog., Bon., Sin., Rad., Bel., Deč., S8, Plj., S6, Peć	*cât, carea* *câte*	PH PS, PM, CP, CP1, CP2,

Grupul A redă varianta pre-athonită (dar rămâne fără explicație *carea*), în timp ce grupul B urmează varianta athonită.

Ps.	Varianta athonită		Variante pre-athonite		Psaltirile românești	
77:47	сикамыни	Mun Kar UB34 Mih Buc	чрьницѧ	Pog., Sin., Deč., S8	*smochinele*	PH, PV
			сѵ каминие	Bon.		
			сикамины	Rad.	*sicamenele*	PS
			смок'ви	Plj., Bel.,	*sicamenile*	PM, CP, CP1, CP2
			□ годичиѥ	S6, Ox., Peć		

Termenul *συκάμινος* este redat diferit în Psaltirile pre-athonite. Echivalarea смок'ви este înregistrată de MacRobert numai în două manuscrise de la sfârșitul secolului al XIII-lea, provenind din Rașka, Psaltirea de la Belgrad și Psaltirea de la Pljevlja. Faptul că această echivalare foarte rară are un corespondent în Psaltirile românești din grupul A (*smochinele*) dovedește relația dintre Psaltirile rotacizante și cele rasciene. Grupul B reflectă varianta cea mai populară din Psaltirile slavone: *sicamenele*.

Ps.	Varianta athonită		Variante pre-athonite		Psaltirile românești	
77:49	посланѥ	Mun., Kar., UB34, Ox., Mih., Buc.	посланїе	Pog., S6	*tremease*	PH
			посланание	Sin.	*tremise*	PV
			посла на нѧ	Bon., Rad., Deč., S8, Plj, Bel., Peć	*tremiși(i)*	PS, PM, CP, CP1
					tremiterea	CP2

În acest pasaj, PH și PV dau o variantă pre-athonită ce caracterizează și cele două Psaltiri rasciene cu care grupul A are în comun lecțiunea смокви–*smochine*. Forma *tremișii* ar putea fi o eroare de copist după *tremise*, ceea ce ar sugera că vine din prototip. CP2 corectează textul după o Psaltire slavonă din epocă.

Ps.	Varianta athonită		Variante pre-athonite		Psaltirile românești	
77:51	всакь прьвѣнць	Mun., Kar., UB34, Mih., Buc, Peć	всѧ пръвѣнцѧ	Pog., Bon., Sin.	*tot întâniul*	PH
					moațu întâii	PV
	в'са прьвородна	Ox.	всѣкь прьвѣн'ць	Plj., Bel., S6, Rad., Deč., S8	*toate întâiele născute(le)*	PM, CP, CP1, CP2

PH redă aici sintagma всѣкь прьвѣн'ць, prezentă în unele Psaltiri pre-athonite și în revizia athonită. Aceeași opțiune se găsește în versiunea slavonă din PV, însă varianta românească din manuscrisul voronețean concordă cu cea din texte arhaice ca Psalterium Bononiense. Reținem și grafia *тоаци*, o scăpare a copistului care revizuia textul pe parcursul copierii, ridicând un semn de întrebare cu privire la versiunea slavonă de control.

Ps.	**Varianta athonită**		**Variante pre-athonite**		**Psaltirile românești**	
77:60	скинию	Mun., Kar., UB34, Mih., Buc., Peć Ox.	скiниѩ	Sin., Rad., Deč., S8, S6	*umbra*	PV *lac.* PH
			скѷниѫ	Bon.		
			сѣнь	Pog., Bel.	*beseareca* скѷныѧ	PS, PC, PC1 PC2
			село	Plj.		

Termenul *σκηνή*, transcris întocmai în slavonă, a pus probleme în transmiterea textului Psaltirii, cum dovedesc variantele din manuscrise. Opțiunea din PV corespunde lecțiunii pre-athonite rare din Psaltirea de la Belgrad și Psaltirea Pogodin. Având în vedere faptul că grupul A are cu Psaltirea de la Belgrad și alte legături, putem presupune că aceeași opțiune se găsea și în PH, lacunară în acest pasaj. În grupul B, traducerea *besearecă* s-ar putea explica printr-o Psaltire slavonă comentată, termenul скиний fiind rar. Forma din CP2 este apropiată de versiunile slavone paralele din 1577 și 1589: скѵнїѫ.

4. Din cele arătate rezultă că grupul A conservă în general particularități pre-athonite, unele indicând o relație strânsă cu Psaltirile de la Belgrad și Pljevlja. Știind că aceste manuscrise aparțin redacției a II-a a Psaltirii slavone (vezi MacRobert 2005, p. 40), ne-am propus să verificăm legătura Psaltirilor românești cu această familie de manuscrise.

Într-un studiu dedicat redacțiilor Psaltirii slavone, Catherine MacRobert (1998), clasifică trăsăturile distinctive ale acestora pornind de la textul grecesc. Cercetătoarea enumeră un număr de nouă particularități proprii redacției a II-a, din care le vom reține aici pe cele mai relevante. Întrucât MacRobert (1998, p. 931) dă corespondenții grecești, vom ilustra aceste particularități prin exemple luate din Psaltirea de la Belgrad.

În Ps. 68:14, varianta cea mai răspândită este милости, redată în grupul B prin *mesereare* (PS) și *milostea*/*milostei* (PC1, PC2). Redacția a II-a dă силы (Bel.), pe care se întemeiază traducerea *domniei* din PH.

Aceeași situație se întâlnește în Ps. 84:5: varianta comună сп · сенїи нашихь este redată în grupul B prin *spăseniia noastră*. Ea apare și în PV, un rezultat al reviziei, care elimina pe alocuri trăsăturile redacționale ale intermediarului A.

Lecțiunea proprie redacției a II-a, сп · сителю на□ (Bel.), este reflectată de traducerea *spăsitoriul nostru* din PH.

O situație interesantă întâlnim în Ps. 107:10, unde varianta наложоу se găsește atât în grupul B (*puiu*), cât și în PH (*punre-voi*). Redacția a II-a are ca particularitate în acest pasaj verbul простроу (прострѣти „a întinde”). Din păcate, lacunele din Bel. și S6 (text înrudit cu manuscrisul rascian, vezi MacRobert 1991: 5), nu ne permit să vedem opțiunea dată acolo, dar acest verb apare în Har., o Psaltire din aceeași redacție, datând din sec. al XII-lea. Această opțiune este conservată de PV, care dă verbul *tinșu*, unul din rarele cazuri în care lecțiunea din redacția a II-a e conservată în PV, iar nu în PH.

Studiind modul în care a fost alcătuită versiunea conservată în PH, Mareș (1982, p. 221–222 și 2005, p. 279, nota 71) semnalează un număr de lecțiuni care-și găsesc explicația prin apelul la Psaltiri arhaice. Am constatat însă că cele mai multe dintre ele pot veni din redacția a II-a, cum dovedește următorul exemplu: traducerea *cu scutul* din Ps. 90:4 este pusă în legătură cu щитомь din Psaltirea de la Viena (cf. *arme* în celelalte, după ороу жиѥмь). Aceeași opțiune slavonă apare însă și în Psaltirea de la Belgrad. Rămân însă câteva lecțiuni care nu se pot explica decât prin redacția arhaică, dar asupra acestei probleme vom reveni într-un alt articol.

5. Din cele prezentate mai sus rezultă că în Psaltirile românești există particularități ce vin din trei redacții ale Psaltirii slavone: arhaică, simeonică și athonită. Particularitățile arhaice identificate de Mareș în Psaltirea Hurmuzaki se explică parțial prin redacția a II-a. Altele sunt specifice redacției I a Psaltirii slavone, fără a putea spune, în stadiul actual al cercetării, în ce moment al istoriei Psaltirii românești a fost folosită aceasta.

În linii mari, stema filiației alcătuită de Alexandru Mareș este confirmată de cercetarea de față prin faptul că arată afilierea celor două grupuri de Psaltiri la două redacții distincte ale Psaltirii slavone. Astfel, Psaltirea Hurmuzaki și Psaltirea Voronețeană (grupul A) au la bază o Psaltire slavonă din redacția a II-a (simeonică), îndeaproape înrudită cu Psaltirea de la Belgrad. Psaltirea Scheiană și Psaltirile coresiene (grupul B) prezintă de obicei lecțiuni athonite.

Grupul A reflectă, așadar, o etapă redacțională mai veche decât Psaltirile din grupul B, care de obicei prezintă lecțiuni athonite tipice, prezente și în Psaltirile bilingve din sec. al XVI-lea. Psaltirea Hurmuzaki se dovedește mai apropiată de sursa simeonică decât Psaltirea Voronețeană. Aceasta din urmă prezintă mai multe lecțiuni athonite, datorate reviziei, rezultând că Psaltirea Hurmuzaki nu reprezintă o prelucrare liberă, cum s-a crezut, ci, dimpotrivă, conservă mai bine intermediarul A sau poate chiar traducerea primitivă.

IZVOARE

Bel. = *Psaltirea de la Belgrad*, sec. al XIII-lea (ms. 36 de la Biblioteca Universității din Belgrad, ms. 331 de la Muzeul Bisericii Ortodoxe Sârbe, ms. 314 de la Biblioteca Patriarhiei Sârbe și ms. 589 de la Biblioteca Națională a Serbiei).
Bon. = *Psaltirea de la Bologna*, sec. al XIII-lea (ed. Jagić 1907).
Har. = *Psaltirea de la Harvard*, sec. al XII-lea (ed. Altbauer/Lunt 1978).
PH = *Psaltirea Hurmuzaki* (ms. rom. B.A.R. 3077) (ed. Gheție/Teodorescu 2005).
PM = *Psaltirea moldovenească* (ms. rom. B.A.R. 3465).
Pog. = *Psaltirea Pogodin*, sec. al XIII-lea (ed. Jagić 1907).
PS = *Psaltirea Scheiană* (ms. rom. B.A.R. 449) (ed. Bianu 1889).
PV = *Psaltirea Voronețeană* (ms. rom. B.A.R. 693) (ed. Gălușcă 1913).
CP = Coresi, *Psaltire românească*, Brașov, 1570 (ed. Toma 1976).
CP1 = Coresi, *Psaltire slavo-română*, Brașov, 1577 (ed. Toma 1976).
CP2 = Șerban Coresi, *Psaltire slavo-română*, [Brașov], 1589 (ed. Toma 1976).
S6 = *Psaltire slavonă*, sec. al XI-lea, ms. 6 de la Mănăstirea Sf. Ecaterina din Sinai (ed. Altbauer/Lunt 1978; mf., *Library of Congress*, *https://www.loc.gov/item/00279387910-m. S* accesat la 25 octombrie 2021).

BIBLIOGRAFIE

Altbauer, M.; Lunt, H. G., *An Early Slavonic Psalter from Rus'*, Cambridge, Mass, 1978.
Bianu, I., *Psaltirea Scheiană (1482)*, mss. 449 B.A.R., București, Edițiunea Academiei Române, 1889.
Candrea, I.A., *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, București, Atelierele Grafice Socec&Co., 1916.
Gălușcă, C., *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstűck*, Halle, Niemeyer, 1913.
Gheție, I., Teodorescu, Mirela, *Psaltirea Hurmuzaki*. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție, București, Editura Academiei Române, 2005.
Jagić, V., *Psalterium Bononiense: interpretationem veterem slavicam cum aliis codicibus collatam* (...), Vienna/Berlin/St. Petersburg, Gerold/Wiedmann/C. Ricker, 1907.
MacRobert, Catherine M., *On the Problems of Identifying a Preslav Redaction of the Psalter*, în Studia in honorem professoris Angelinae Minčeva, ed. M. Dimitrova, P. Petkov, I. Hristova, „Acta palaeoslavica”, 2, Sofia, Heron Press, 2005, p. 39–46.
MacRobert, Catherine M., *Problems in the study of the „Athonite” redaction of the Psalter in South Slavonic manuscripts*, în Studies of Medieval South Slavic Manuscripts. Proceedings of the 3rd International Hilandar Conference held from March 28 to 30, 1989, ed. P. Ivić, Belgrade, SANU, 1995, p. 195–213.
MacRobert, Catherine M., *The Systems of Supplementary Penitential Texts in the Psalter MSS Peć 68, Belgrade 36 and Pljevlja 80*, în „Oxford Slavonic Papers”, New Series, 24 (1991), p. 1–22.
MacRobert, Catherine M., *The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century*, în Interpretation of the Bible, ed. J. Krašovec, Ljubljana–Sheffield, 1998, p. 921–942.
Mareș, Alexandru, *Filiația psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, în Ion Gheție (coord.), *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Universității București, 1982, p. 207–261.
Mareș, Alexandru, *Originalele primelor traduceri românești ale Tetraevanghelului și Psaltirii*, în Idem, *Scriere și cultură românească veche. Studii și articole*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 259–281.
Toma, Stela, *Psaltirea slavo-română (1577), în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice, București, Editura Academiei, 1976.

THE OLDEST ROMANIAN PSALTERS AND THE REDACTIONS OF THE OLD CHURCH SLAVONIC PSALTER
(*Abstract*)

The oldest Romanian Psalters, dating from the 16th century, come from a single translation, made from Old Church Slavonic at an unknown date. Based on the filiation, these Psalters are grouped into two groups: A (Hurmuzaki and Voronet Psalters) and B (Scheian Psalter, Moldavian Psalter and three Psalters printed by Coresi). The source of the translation is believed to be related to the Codex Bucurestinus. Based on the textual peculiarities of the Old Church Slavonic Psalter, studied by Catherine MacRobert, we investigated the differences between the two groups, resulting the connection of the Romanian Psalters with three redactions of the Old Church Slavonic Psalter: the group A, which is also the oldest, preserves the textual features of the Russian (Symeonic) redaction; in particular, the Hurmuzaki Psalter also shows traces of the archaic redaction; the group B usually follows the Athonite textual tradition.

Cuvinte-cheie: *cele mai vechi Psaltiri românești*, *redacțiile Psaltirii slavone*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Voronețeană*, *redacția athonită*, *redacția rusească*.
Keywords: *oldest Romanian Psalters*, *Old Church Slavonic redactions of the Psalter*, *Hurmuzaki Psalter*, *Voronet Psalter*, *Athonite redaction*, *Russian redaction*.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași
Institutul de Cercetări Interdisciplinare
Departamentul de Științe Socio-umane
Iași, str. Alexandru Lăpușneanu, 27
iosif_camara@yahoo.com